

GLOBALNÍ MINOTAURUS

Věnováno
Danaě Stratou,
mé globální partnerce

Yanis Varoufakis

GLOBÁLNÍ MINOTAURUS

**AMERIKA, EVROPA, KRIZE
A BUDOUCNOST GLOBÁLNÍ
EKONOMIKY**

Tato kniha byla poprvé vydána pod titulem *The Global Minotaur: America, the True Origins of the Financial Crisis and the Future of the Global Economy* roku 2011 nakladatelstvím Zed Books v Londýně a New Yorku. Český překlad byl pořízen podle druhého, rozšířeného a upraveného vydání, které vyšlo pod názvem *The Global Minotaur: America, Europe and the Future of the Global Economy* ve stejném nakladatelství roku 2013.

Copyright © Yanis Varoufakis 2011, 2013
Translation © Rudolf Převrátíl, 2013
ISBN: 978-80-87067-09-3

PŘEDMLUVA K NOVÉMU VYDÁNÍ

Původním cílem této knihy bylo přimět jistou metaforu, aby posloužila k vysvětlení našeho neklidného světa. Dnešní svět už nelze řádně pochopit pomocí paradigmat, jež ovládala naše myšlení před Krachem roku 2008. Zmíněná metafora měla promlouvat ke čtenářům, kteří nejsou odborníky, a podat srozumitelný, ale ne příliš zjednodušený výklad jedné velmi složité globální tragédie. Nešlo o to, odmítnout všechna ostatní vysvětlení, ale nabídnout platformu ke vzájemnému propojení mnoha z nich, každého svým způsobem správného, a dospět tím k překlenující analýze dosavadního globálního „uspořádání“, které se zhroutilo a shořelo v plamenech roku 2008 a zanechalo náš svět ve stavu ohromení a rozčarování.

Metafora Globálního Minotaura se ke mně přihradla roku 2002 po nekonečných rozhovorech s mým přítelem, kolegou a spoluautorem Josephem Halevim. Naše debaty o tom, co znovu uvedlo do pohybu světovou ekonomiku po krizích 70. let dvacátého století, nás dovedly k ucelenému, i když komplikovanému pohledu na globální ekonomický systém, v němž sehrávaly rozhodující a paradoxně také hegemonskou roli deficity Ameriky, Wall Street a neustále klesající hodnota reálných amerických mezd.

Jádrem naší argumentace bylo, že definiční charakteristikou éry po roce 1971 je obrácení směru toku obchodních a kapitálových přebytků mezi Spojenými státy a zbytkem světa. Poprvé ve světových dějinách se stalo, že poté co hegemon ztratil postavení tvůrce globálního přebytku, posílil svou hegemonii záměrným zvyšováním vlastních deficitů. Šlo nám o to, pochopit, *jak* to Amerika dokázala, a také pochopit tragický proces, v němž úspěch USA vedl k financionalizaci, jež sice posílila jejich dominantní postavení, ale současně zasela sémě jejich potenciálního pádu. Za tímto účelem a ve snaze o zjed-

nodušení složité argumentace jsme rozvinuli příběh Globálního Minotaura.*

Když o pět let později, roku 2008, finanční systém implovoval, Danaë Stratou, má partnerka ve všem, co dělám, mě začala vybízet, abych na základě této silné stěžejní metafory napsal knihu, která vyloží složitý příběh světové ekonomiky laickému čtenáři. Její důvěra v mé schopnosti podněcovala mé myšlení a dodávala energii potřebnou k takovému pokusu. Začal jsem psát tuto knihu v našem athénském domově v době, kdy mraky kolem naší země ještě nebyly příliš husté a temné a kdy většina naší rodiny a přátel nechtěla věřit, že Řecko začíná padat do vývrtky, která nebude mít konce. V této atmosféře nedbání špatných znamení jsem při psaní prvního náčrtu knihy začal získávat v řeckých a mezinárodních médiích pověst sýčka přesvědčeného nejen o neodvratném bankrotu Řecka, ale také o tom, že je předzvěstí zhroucení Evropy. Až tehdy jsem si uvědomil ironičnost metafory mínojského Minotaura, kterou jsem použil k výkladu mezinárodní katastrofy, jejíž největší obětí se mělo stát Řecko.

Nicméně byl jsem tehdy ponořen do psaní a nechtěl jsem, aby Řecko sehrávalo ve výkladu příliš výraznou roli. V mé každodenní rutině se brzy projevila dichotomie: zatímco jsem v rozhlasových a televizních studiích trávil hodiny debatami o neustálém zhoršování situace Řecka, vracel jsem se k rukopisu Minotaura se stále silnějším odhodláním držet Řecko daleko od svého psaní. Pokud byla totiž má diagnóza řeckého maléru správná (tj. že neexistuje žádná řecká krize, ale že Řecko je symptomem širšího posunu v globálních ekonomických dějinách), pak bylo nutné, aby ji reflektovala i má kniha. Ústředním bodem analýzy tedy byly a zůstávají i v tomto aktualizovaném vydání Spojené státy.

V rovině intelektuální a analytické práce mi potýkání se

* Viz náš společný článek „The Global Minotaur“, Monthly Review 55, July-August 2003, pp. 56-74.

s širším kontextem spojeným s krizí eura dalo možnost vyzkoušet, zda Globální Minotaurus dokáže osvětlit naši situaci po roce 2008 a jaká politická řešení může poskytnout. Vedle práce na prvním vydání této knihy jsem totiž vynakládal spolu se Stuartem Hollandem spoustu energie na psaní a přepisování našeho textu „Skromný návrh na řešení krize eura“ („A Modest Proposal for Resolving the Euro Crisis“). Kampaň na propagaci tohoto textu, kterou jsme se Stuartem vedli po celé Evropě (a která nás zavedla až do Severní Ameriky a Austrálie), nám otevírala oči, nabízela hlubší pochopení a stala se zkušební laboratoří pro dílčí hypotézy knihy.

Jak je tomu vždy u silných metafor, hrozilo nebezpečí, že mé analýzy a předpovědi budou skrytě ovlivněny alegorickou mocí Globálního Minotaura. Zejména při dokončování knihy (někdy v lednu 2011), ve chvíli, kdy jsem považoval za nutné formulovat svoji vlastní prognózu budoucnosti světové ekonomiky, zesílily mé obavy, abych se ve svých závěrech nenechal strhnout touhou po zachování loajality ke zvolené metafoře. Nenechal jsem se ukolébat falešným pocitem analytické jistoty v uklidňujícím objetí alegorie, kterou jsem sám vytvořil? Skutečnost, že Krize neustále hroživým tempem mutovala a nabývala nových forem, zvyšovala mou úzkost a umocňovala pocit, že jsem vystaven všem vrtochům turbokompresorových dějin naší generace.

V měsících, jež uplynuly mezi dokončením rukopisu a okamžikem, kdy jsem držel v ruce hotovou knihu, se mé nervy značně upokojily: zdálo se, že svět neprovedl nic, co by se neslučovalo s mou metaforou. Vřelé přijetí knihy v různých částech světa mi dokonce naznačovalo, že jsem narazil na bohatou žílu. Nicméně když mi o rok později nakladatelé navrhli, abych revidoval text pro aktualizované vydání, chopil jsem se toho jako příležitosti k novému výzkumu, který měl ověřit, hlavně kvůli mně samému, jak „hypotéza Globálního Minotaura“ obstála ve zkoušce času a v globálním měřítku. Výsledkem je celá nová kapitola (kapitola 9), v níž nejprve přede-

stírám možná fakta, která by „falzifikovala“, tedy vyvracela můj výklad, a pak zkoumám fakta ukrytá v oficiálních statistikách. S úlevou teď mohu zodpovědně říci, že „hypotéza Globálního Minotaura“ prochází empirickou zkouškou s významáním.

Nakonec ještě osobní poznámka. Toto nové vydání bylo dokončeno ve Spojených státech, kde teď s Danaë žijeme. Odsud pozoruji s jistým pocitem viny pustiny své země a dávám příležitostná interview různým sítím, které mi neustále kladou stejnou otázku: co by mělo dělat Řecko, aby se vymanilo ze své Velké deprese? Jak by měly Itálie a Španělsko odpovědět na požadavky, jež logicky jen dál zhorší situaci? Odpovídám stále monotónněji, že naše hrdé země nemohou dělat nic jiného než říkat „Ne!“ nejapným politikám, jejichž skutečným cílem je prohloubit dál depresi z apokryfických důvodů, které může odhalit pouze podrobné zkoumání odkazu Globálního Minotaura.

KAPITOLA 1

ÚVOD

Okamžik 2008

Nic nás tak nečiní lidmi jako *aporie* – stav intenzivní bezradnosti, v němž se ocitáme, když se zhroutí naše jistoty, když najednou uvázneme ve slepé uličce neschopní vysvětlit to, co vidíme na vlastní oči, co slyšíme vlastníma ušima a čeho se můžeme dotknout prstem. V těchto vzácných okamžicích, kdy náš rozum vši silou zápasí se signály našich smyslových orgánů, v nás *aporie* vyvolává pokoru a připravuje tak naši mysl na přijetí dosud nesnesitelné pravdy. A když *aporie* rozhodí své síť tak daleko, že do nich polapí celé lidstvo, pak víme, že se nacházíme ve velmi zvláštním okamžiku dějin. Právě takovým okamžikem bylo září 2008.

Svět užasl sám nad sebou způsobem nevídaným od roku 1929. Jistoty, které jsme po desetiletích přivykání považovali za danost, najednou zmizely a s nimi přibližně 40 bilionů dolarů globálního bohatství. Jen v USA tak zmizelo 14 bilionů dolarů majetku domácností, měsíčně zanikalo 700 000 pracovních míst, spousty lidí přicházely o své domovy... Tento seznam je skoro tak dlouhý, jak nepředstavitelná jsou v něm uváděná čísla.

Kolektivní *aporii* ještě posílila reakce vlád, které se do té doby houževnatě držely fiskálního konzervatismu jako snad poslední přeživší masové ideologie 20. století: začaly lít biliony dolarů, eur, jenů atd. do finančního systému, který ještě před několika měsíci jel na plný plyn, hromadil pohádkové zisky a provokativně hlásal, že našel příslovečný hrnec zlata na konci duhy. A když se ukázalo, že opatření vlád jsou příliš chabá,

naši prezidenti a předsedové vlád, muži a ženy s bezchybnými antietatistickými a neoliberálními kádrovými posudky, začali znárodňovat banky, pojišťovny a automobilky v rozsahu, který zastínil dokonce i Leninovy bravurní kousky po roce 1917.

Na rozdíl od předchozích krizí, jako byl krach internetových společností roku 2001, recese roku 1991, Černé pondělí,¹ debakl Latinské Ameriky v 80. letech, sklouznutí třetího světa do brutální dluhové pasti nebo dokonce i ničivá deprese v Británii a částech USA začátkem 80. let, nebyla tato krize omezena na specifickou zeměpisnou oblast, určitou společenskou třídu nebo některá odvětví. Všechny krize před rokem 2008 byly v nějakém smyslu lokální. Škody, které dlouhodobě způsobovaly, měly sotva nějaký význam pro ty nahoře, a když otřes pocítili i mocní (jako v případě Černého pondělí, fiaska hedgeového fondu Long Term Capital Management roku 1998 nebo internetové bubliny o dva roky později), přišly jim rychle a efektivně na pomoc státní úřady.

Krach roku 2008 měl naproti tomu ničivé účinky jak globálně, tak v samotné domovině neoliberalismu. Navíc budeme jeho důsledky pociťovat po velmi dlouhou dobu. V Británii to byla patrně první krize v paměti současníků, která skutečně postihla bohatší jižní oblasti. Ve Spojených státech sice začala v nepříliš blahobytných koutech této velké země, ale rozšířila se do všech skupin a skupinek privilegovaných středních tříd, jejich uzavřených komunit, jejich předměstí uprostřed zeleně, do univerzit Břečťanové ligy, kde se scházejí bohatí, aby si ve frontách vystáli lepší socioekonomické role. V Evropě otrásá celým kontinentem krize, která odmítá skončit a ohrožuje evropské iluze, jež dokázaly přežít bez úhony šest desetiletí. Obrátil se směr migračních toků, když polští dělníci začali opouštět Dublin a irští Londýn, aby se vrátili do Varšavy nebo se vydali do Melbourne. Dokonce i Čína, která se v době všeobecného poklesu vyhnula recesi díky vysokému tempu růstu, má vážné potíže kvůli nižšímu podílu vlastní spotřeby na celkových příjmech a těžké závislosti na státních investičních

projektech nafukujících znepokojivou bublinu. Tato dvě znamení nevěstí nic dobrého v době, kdy je otázkou, jestli bude mít zbytek světa v dlouhodobějším výhledu dost kapacity na absorbování čínských přebytků.

Ke všeobecné *aporii* přispěli také mocní nahoře svým sdělením, že ani oni nejsou schopni pochopit nové zvraty reality. Alan Greenspan, dřívější předseda Federálního rezervního systému USA (Fedu) a člověk považovaný za soudobého Merlina, přiznal v říjnu 2008 „závadu v modelu, který jsem chápal jako rozhodující funkční strukturu určující chod světa“.² O dva měsíce později prohlásil Larry Summers, někdejší ministr financí prezidenta Clintona a v té době hlavní ekonomický poradce právě zvoleného prezidenta Obamy (předseda Národní ekonomické rady), že „[v] této krizi dělat příliš málo znamená větší nebezpečí, než dělat příliš mnoho...“. Když Velký čaroděj přizná, že zakládal všechna svá kouzla na chybném modelu fungování světa, a doyen prezidentových ekonomických poradců doporučuje hodit přes palubu opatrnost, veřejnosti to „dojde“: naše loď pluje ve zrádných, nezmapovaných vodách, posádka neví, co si počít, a kormidelník se třese hrůzou.

Takto jsme vstoupili do stavu hmatatelné, sdílené *aporie*. Po intelektuální lenosti přišly úzkostné pochyby. Mocní se zdáli zbaveni autority: bylo zřejmé, že dělají politiku jen na koleně. Zmatená veřejnost začala skoro okamžitě natáčet antény do nejrůznějších směrů, v nichž zoufale hledala vysvětlení příčin a povahy toho, co na ni právě dolehlo. A do pohybu se daly tisítkářské lisy, jako by chtěly dokázat, že nabídka neváhá, když je kolem tolik poptávky. Začaly vycházet knihy, články, dlouhé eseje, dokonce i filmy nabízející záplavu možných vysvětlení toho, kde se stala chyba. Když je svět v šoku, je vždy těhotný teoriemi o příčinách svých trampot; nadprodukce vysvětlení ovšem není zárukou, že *aporie* zmizí.

Šest vysvětlení, proč se to stalo

1. „V zásadě jde o selhání kolektivní představivosti mnoha chytrých lidí..., kteří nedohlédli rizika systému jako celku.“

To bylo jádro dopisu, který poslala 22. července 2009 Britská akademie královně Alžbětě II. jako odpověď na její otázku položenou shromáždění rozpačitých profesorů na London School of Economics. „Jak je možné, že jste neviděli, že to přichází?“ Pětatřicet špičkových britských ekonomů ve svém dopise doslova odpovědělo toto: „Bohužel jsme považovali velkou bublinu omylem za Překrásný nový svět.“^{*} Ekonomové napsali, že sice měli prsty na pulzu a oči na datech, ale udělali přitom dvě navzájem související diagnostické chyby: neoprávněně extrapolovali a (což je ještě závažnější) padli za oběť své vlastní rétorice.

Všichni viděli, že se čísla utrhla z řetězu. Ve Spojených státech vyskočila zadluženost finančního sektoru z už tak značných 22 procent celkových národních příjmů (hrubého domácího produktu, HDP) roku 1981 na 117 procent v létě 2008. Celková zadluženost amerických domácností vzrostla v období 1997–2007 ze 66 na 100 procent HDP. V celkovém součtu překročil v roce 2008 agregátní dluh USA 350 procent HDP, zatímco roku 1980 dosahoval už tak nemalých 160 procent. Pokud jde o Británii, londýnská City (finanční sektor, na který nejvíc vsadila britská společnost po prudké desindustrializaci začátkem 80. let) se honosila kolektivním dluhem ve výši skoro dvou a půl britských HDP a britské domácnosti k tomu navíc dlužily sumu přesahující jeden roční HDP.

Jestliže tedy akumulace nadměrného dluhu zatížila svět větším rizikem, než jaké mohl unést, jak to, že nikdo neviděl,

^{*} Román Aldouse Huxleyho, jenž česky vyšel pod názvem *Konec civilizace* (pozn. překl.).

že přichází krach? Tak zněla stručně shrnuto královnina rozumná otázka. Odpověď Britské akademie zdráhavě doznala dvojí hřích domýšlivé rétoriky a lineární extrapolace dosa-
vadních trendů do budoucnosti. Tyto dva hříchy společně
přispěly k samolibému přesvědčení, že došlo ke změně para-
digmatu, která dává světu financí schopnost vytvářet neome-
zený, neškodný a bezrizikový dluh.

První hřích, který nabyl podoby matematizované rétoriky, ukolébal vlády a akademiky falešným přesvědčením, že fi-
nanční inovace zbavily systém veškerého rizika; že nové
nástroje umožňují novou formu dluhu s vlastnostmi rtuti. Jak-
mile vznikly dluhy, byly nakrájeny na malé kousky, namí-
cháány do balíčků obsahujících různé stupně rizika³ a prodá-
vány po celém světě. Díky tomuto rozprostírání finančního
rizika žádnému aktérovi údajně nehrozí žádné významné
nebezpečí, že utrpí škodu, když někteří dlužníci zkrachují.
Byla to víra typu New Age v moc finančního sektoru vytvářet
„bezrizikové riziko“, která vyvrcholila v přesvědčení, že naše
planeta dnes unese dluhy (a další dluhy vytvořené na základě
těchto dluhů), které jsou mnohonásobkem skutečných globál-
ních příjmů.

Taková mystická přesvědčení nacházela oporu ve vulgár-
ním empiricismu: když se roku 2001 zhroutila takzvaná nová
ekonomika a zničila hodně papírového bohatství vydělaného
na internetové bublině a podvodech typu Enron, systém se
udržel pohromadě. Bublina nové ekonomiky v roce 2001 byla
ve skutečnosti horší než její ekvivalent vyvolaný o šest let poz-
ději nekvalitními hypotékami. Přesto dokázaly státy udržet její
škodlivé dopady v přijatelných mezích (i když se zaměstna-
nost nedokázala vzpamatovat až do let 2004–2005). Jestliže
bylo možné tak pohotově zvládnout tak velký šok, systém
určitě je schopen zvládnout menší šoky, jako byly ztráty 500
miliard dolarů z nekvalitních hypoték v letech 2007–2008.

Podle vysvětlení Britské akademie (které, nutno říci, má ši-
rokou podporu) došlo ke Krachu 2008 proto, že se rizika do té

doby považovaná za neškodná mezitím proměnila v něco poněkud odlišného – aniž by o tom cokoli tušily armády hyperchytrých lidí placených za to, že vědí co a jak. Banky jako Royal Bank of Scotland, která zaměstnávala 4 000 „manažerů rizika“, nakonec skončily pádem do černé díry „rizik, která nevyšla“. Svět podle tohoto pohledu zaplatil za to, že věřil své vlastní rétorice a předpokládal, že se budoucnost nebude lišit od zcela nedávné minulosti. V domnění, že dostatečně rozptyluje riziko, jej náš financionalizovaný svět stvořil tolik, až ho nakonec pohltilo.

2. Střet zájmů v regulačním systému (tzv. regulatory capture)

Trhy určují cenu citronů. A dělají to za minimální účasti institucí, protože kupující vědí, jak má vypadat dobrý citron. Totéž nelze říci o dluhopisech nebo, což je ještě horší, o syntetických finančních instrumentech. Kupující nemohou „produkt“ ochutnat, zmáčknout ho, aby zjistili, jestli je zralý, nebo k němu přivonět. Spoléhají na vnější, institucionální informace a na přesně definovaná pravidla formulovaná nestrannými a nezkorumpovatelnými úřady, které také bdí nad jejich dodržováním. Taková měla být role ratingových agentur a státních regulačních úřadů. Ukázalo se nade vše pochybnost, že oba typy institucí jsou nejen nevyhovující, nýbrž přímo viníky.

Když například nějaká *zajištěná dluhová obligace* (Collateralized Debt Obligation, tedy CDO) – cenný papír složený z množství dílků mnoha odlišných dluhů⁴ – dostala hodnocení AAA a nabízela výnos o jedno procento vyšší než pokladniční poukázky ministerstva financí USA⁵, mělo to dvojnásobný význam: kupující si mohl být jistý, že nekoupil nekrytý papír, a pokud byla kupujícím banka, mohla nakládat s tímto kusem papíru, jako by se ničím nelišil od reálných peněz, za něž byl

koupen (a nebyl ani o špetku rizikovější). Tato fikce pomáhala bankám dosahovat závratné zisky, a to ze dvou důvodů.

- 1 Pokud si banky tyto nově získané CDO podržely – pamatujme, že pro stát bylo CDO s hodnocením AAA stejně dobré jako dolarové bankovky se stejnou nominální hodnotou –, nemusely je vůbec zahrnovat do výpočtů své kapitalizace.⁶ To znamenalo, že mohly bez-
trestně použít vklady svých klientů k nákupům CDO s hodnocením AAA, aniž by tím byla omezena jejich schopnost poskytovat nové půjčky dalším klientům a bankám. Pokud byly banky schopny účtovat vyšší úroky, než jaké samy platily, kupování CDO s hodnocením AAA zvyšovalo ziskovost bank a přitom nesnižovalo jejich kapacitu poskytování půjček. CDO vlastně byly nástroje pro obcházení pravidel, jež měla chránit bankovní systém před ním samým.
- 2 Alternativou k držení CDO v bankovních trezorech bylo zastavit je u centrální banky (Fedu) jako záruky na půjčky, které poté banky mohly používat podle své libosti: půjčovat je klientům, jiným bankám, nebo si pro sebe koupit ještě víc CDO. Klíčovým detailem je zde skutečnost, že za půjčky získané od ústřední banky na zástavu CDO s hodnocením AAA účtovala ústřední banka velmi nízký úrok. Když pak byly CDO splatné s úrokem o jedno procento vyšším než úrok, který účtovala ústřední banka, naše banka si ponechala rozdíl.

Kombinace těchto dvou faktorů znamenala, že emitenti CDO byli velmi silně motivováni k následujícímu:

- vydávat tolik CDO, kolik jen byli fyzicky schopni;
- půjčovat si co nejvíc peněz k nákupu CDO jiných emitentů;
- držet obrovská množství takových papírových aktiv ve svých vlastních účetních knihách.⁷

To ale přece byla otevřená výzva k tištění vlastních peněz! Není divu, že Warrenu Buffetovi stačil jediný pohled na proslulé CDO, aby je označil za zbraně hromadného ničení. Nákaza se šířila jako požár: čím víc si finanční instituce půjčovala, aby si kupovala CDO s hodnocením AAA, tím víc nadělala peněz. Sen o bankomatu ve vlastním obývacím pokoji se stal skutkem, aspoň pro soukromé finanční instituce a lidi, kteří je řídili.

Vzhledem k těmto faktům není těžké dojít k závěru, že Krach roku 2008 byl nevyhnutelným důsledkem toho, že se pytláci stali hajnými. Jejich moc byla bezostyšná a jejich image coby postmoderních čarodějů vykouzlujících nové bohatství a nové paradigma nikdo nezpochybňoval. Bankéři platili ratingovým agenturám za to, že udělovaly status AAA jimi vydávaným CDO; regulační úřady (včetně centrální banky) akceptovaly tato hodnocení jako košer; a ambiciózní mladí mužové a ženy se špatně placeným zaměstnáním v některém z regulačních úřadů začali zakrátko plánovat kariérní přechod k Lehman Brothers nebo Moody's. Dohled nad nimi všemi vykonával houf ministrů financí, kteří už předtím odsloužili řadu let u Goldmana Sachse, Bear Stearnsů atd., nebo doufali, že se připojí k tomuto kouzelnému kruhu, až skončí s politikou.

V prostředí, kde se rozléhalo bouchání zátek šampaňského a řev nablýskaných porsche a ferrari; v krajině, kde dravé proudy bankovních bonusů zaplavovaly už tak bohaté oblasti (takže dál rozdmýchávaly konjunkturu na trhu nemovitostí a vytvářely nové bubliny od Long Islandu a londýnského East Endu po příměstí Sydney a výškové budovy Šanghaje); v tomto světě zdánlivě samočinně se šířícího papírového bohatství by člověk musel mít vskutku heroické sklony – a značnou opovržlivost –, aby začal zvonit na poplach, klást nepříjemné otázky, zpochybňovat fikci, že CDO se třemi A nenesou žádné riziko. Kdyby nějaký nevyčítelně romantický regulátor, obchodník nebo přední bankéř měl vyhlásit poplach, byla by tato

osoba nemilosrdně exkomunikována a skončila by jako tragická, zlomená figura v odpadní jímce dějin.

V jedné z pohádek bratří Grimmů se píše o kouzelném hrnečku, který ztělesňuje sny rané industrializace – o automatizovaných rozích hojnosti splňujících všechna naše přání, jež nelze zastavit. Je to také pochmurný a varovný příběh ukazující, jak se tyto industriální sny mohou proměnit v noční můru. Na jeho konci se totiž zázračný hrníček vymkne kontrole a zaplaví kaší celou vesnici. Technologie začala být zlomyslná velmi podobným způsobem, jakým se v knize Mary Shelleyové obrátil výtvar důmyslného Dr. Frankensteina proti svému původci. Virtuální bankomaty vykouzlené Wall Streetem a ratingovými agenturami s tichým souhlasem regulátorů zaplavily podobným způsobem finanční systém kaší moderní doby, která nakonec zahltila celou planetu. A když na podzim 2008 bankomaty přestaly pracovat, svět propadlý syntetické kaši začal zadržávat, až se nadobro zastavil.

3. Nepotlačitelná chamtivost

„Je to v přirozenosti té obludy“, zní třetí vysvětlení. Lidé jsou chamtivé bytosti, které jen předstírají slušné chování. Při nejmenší příležitosti budou krást, plenit a terorizovat. V tomto pochmurném pohledu na lidský úděl není žádné místo být jen pro záblesk naděje, že inteligentní násilníci budou souhlasit s pravidly zakazujícími terorizování. Protože i kdyby souhlasili, kdo bude ta pravidla vynucovat? Aby měli násilníci před něčím respekt, bude zapotřebí nějaký Leviatan s mimořádnou mocí. Ale znovu, kdo bude hlídat Leviatana?

Takto funguje neoliberální myšlení a dochází k závěru, že krize jsou možná nutným zlem, že žádné lidské snažení nedokáže odvrátit ekonomické propady. Leviatanovo řešení bylo všeobecně přijímáno po několik desetiletí, od pokusů prezidenta Roosevelta o regulaci bank po roce 1932: stát může

a musí sehrávat onu hobbesovskou roli při regulování chamtivosti a jejím určitém vyvažování slušností. Asi nejčastěji uváděným příkladem tohoto regulačního úsilí je Glassův – Steagallův zákon z roku 1933.⁸

Sešedesátá léta byla ovšem svědkem ústupu od tohoto regulačního rámce a opětovného přijímání fatalistického názoru, že je v lidské povaze vždy najít způsob, jak zmařit své nejlepší úmysly. Tento „regres k fatalismu“ probíhal v období, kdy zvedal svou ošklivou hlavu neoliberalismus a s ním financializace. Zrodila se nová verze starého fatalismu: Leviatanova nepřekonatelná moc sice byla zapotřebí, aby držela na uzdě násilníky, ale dusila růst, omezovala inovace, brzdila představitost v oboru financí, a tím zbytečně držela svět v nízkých obrátcích právě v tom okamžiku, kdy nám technologické inovace nabízely možnost rychlého vzestupu do vyšších úrovní rozvoje a blahobytu.

Prezident Reagan se roku 1987 rozhodl nahradit předsedu Fedu Paula Volckera (jmenovaného Carterovou administrativou) někým jiným. Vybral si Alana Greenspana. O několik měsíců později zažily peněžní trhy vůbec nejhorší jednodenní otřes ve svých dějinách, pověstnou epizodu jménem „Černé pondělí“. Greenspan zvládl její důsledky s obratností, která mu přinesla pověst člověka schopného výborně uklízet nepořádky způsobené zhroucením peněžního trhu.⁹ Jeho údělem se pak stalo opakovat tentýž „zázrak“ znovu a znovu až do svého odchodu do důchodu roku 2006.¹⁰

Greenspan byl vybrán Reaganovými neochvějnými liberály nikoli *přes* jeho hluboké přesvědčení, že se přeceňují přínosy a možnosti regulace, ale právě *kvůli tomuto přesvědčení*. Greenspan skutečně pochyboval, že by jakákoli instituce včetně Fedu mohla udržet na uzdě lidskou přirozenost a účinně omezit chamtivost bez toho, že by současně zabila tvořivost, inovaci a nakonec také růst. Jeho přesvědčení ho dovedlo k přijetí jednoduchého receptu, který utvářel svět skoro devatenáct let: protože nic neukázněje lidskou chamtivost tak jako ne-

oblomné vládkyně se jmény nabídka a poptávka, nechejme trhy fungovat po svém, ale nechť je zde stát připravený a ochotný vstoupit do hry, když je třeba uklidit nepořádek zanechaný nevyhnutelnou katastrofou. Jako liberální rodič, který nechává své děti vyvádět nejrůznější alotria, očekával potíže, ale myslel si, že je lepší zůstat opodál a být připraven jednat pokaždé, když bude třeba po bouřlivém mejdanu uklidit nebo ošetřit rány a zlomené končetiny.

Greenspan se důsledně držel svého receptu a modelu světa při všech propadech, k nimž došlo za jeho dohledu. Za vzestupů jen seděl stranou a nic nedělal, kromě příležitostných povzbudivých projevů v Sibylině stylu. Když pak nějaká bublina praskla, vložil se agresivně do věci, prudce snižoval úrokové míry, zaplavoval trh hotovými penězi a obecně dělal cokoli, co pomohlo potápějící se lodi opět bezpečně plout. Zdálo se, že recept funguje výborně – aspoň do roku 2008, jeden a půl roku po Greenspanově odchodu do zlatého důchodu. Pak ale přestal zabírat.

Ke své cti Greenspan přiznal, že špatně pochopil kapitalismus. I kdyby to bylo jen kvůli této *mea culpa*, historie by se k němu měla chovat laskavě, protože je velmi málo příkladů mocných lidí ochotných a schopných vyjít s pravdou ven – zejména když jejich někdejší oblíbenci a přísluhovači dál zapírají. Greenspanův model světa, kterého se sám vzdal, je stále naživu, má se k světu a vrací se na scénu. S pomocí a pobízením Wall Streetu, který si umínil znemožnit jakýkoli vážný, zkušenostmi roku 2008 motivovaný pokus o regulaci svého chování, je zde opět názor, že nelze omezit lidskou přirozenost bez současného ohrožení naší svobody a dlouhodobého blahobytu. Jako zločinně nedbalý lékař, jehož pacient se štěstím zůstal naživu, požaduje establishment z doby před rokem 2008, aby mu bylo odpuštěno, protože kapitalismus koneckonců přežil. A jestliže někdo z nás dál trvá na zjištění viníků Krachu 2008, proč jej nesvést na lidskou přirozenost? Jistě, poctivá introspekce odhalí v každém z nás nějakou temnou a provinilou

stránku. Jediný hřích, k němuž se Wall Street přiznal, spočívá v tom, že promítl tuto temnou stránku na větší plátno.

4. Kulturní kořeny

V září 2008 hleděli Evropané samolibě přes velkou louži a pokyvovali hlavami v hřejivém přesvědčení, že ti Anglo-keltové konečně dostali, co jim patří. Po dlouhých letech poslouchání přednášek o nadřazenosti anglo-keltského modelu, výhodách flexibilních trhů práce, o tom, jak hloupá je představa, že si Evropa může v éře globalizace uchovat štědrou sociální síť, kázání o zázračích agresivně atomistické podnikatelské kultury, o čarodějných schopnostech Wall Streetu a skvělosti londýnské City po jejím „velkém třesku“ teď přicházely zprávy o Krachu. Jeho obrazy a zvuky vysílané do celého světa naplňovaly evropská srdce neurčitou směsicí škodolibé radosti a obav.

Netrvalo samozřejmě dlouho a krize přišla také do Evropy, přičemž se proměnila v něco mnohem horšího a hrozivějšího, než Evropané vůbec kdy tušili. Většina jich nicméně zůstává přesvědčena, že Krach má anglo-keltské kulturní kořeny. Vinu připisují fascinaci, s jakou na anglicky mluvící lidi působí sen o vlastním domě za každou cenu. Je pro ně těžké myšlenkově přijmout ekonomický model, který vytváří nesmyslné ceny domů tím způsobem, že stigmatizuje lidi nevlastníci dům a platící nájem (za to, že jsou otroky domácích pánů) a současně oslavuje údajné vlastníky domů (kteří jsou ještě více zadlužení u bankéřů).

Evropané stejně jako Asijci při pohledu na nestydaté relativní rozměry anglo-keltského finančního sektoru vyrostlého za desetiletí na úkor průmyslu došli k přesvědčení, že globální kapitalismus vzali do rukou šílenci. Když pak začal propad právě v těchto místech (v USA, Británii, Irsku, na trhu bydlení a Wall Streetu), nemohli se ubránit pocitu zadostiučinění. Zatímco u Evropanů zasadila tomuto pocitu drastický úder ná-

sledná krize eura, Asijsí si mohou dovolit větší dávku samolibosti. Ve značné části Asie se Krizi 2008 a jejímu pokračování říká „severoatlantická krize“.

5. *Toxická teorie*

Roku 1997 byla Nobelova cena za ekonomiku udělena Robertu Mertonovi a Myronu Scholesovi za vypracování „průkopnického vzorce pro hodnocení akciových opcí“. „Jejich metodologie,“ jak hlásala tisková zpráva komise udělující tuto cenu, „připravila půdu pro ekonomická hodnocení v mnoha oblastech. Vedla také ke vzniku nových finančních instrumentů a umožnila účinnější management rizik ve společnosti.“ Kdyby jen chudák Nobelův výbor věděl, že tolik vychvalovaný „průkopnický vzorec“ způsobí za pouhých několik měsíců zhroutil významného hedgeového fondu (nechvalně známého LTCM, do kterého Merton a Scholes investovali veškerou svoji prestiž) a přirozeně také jeho sanaci za peníze ochotně platících daňových poplatníků USA!

Skutečná příčina selhání LTCM, které bylo pouhou zkouškou na rozsáhlejší Krach 2008, byla docela prostá: obrovské investice opírající se o neověřitelný předpoklad, že je možné odhadovat pravděpodobnost událostí, které si *vlastní* model odhadujícího odmýšlí nejen jako nepravděpodobné, ale ve skutečnosti jako teoreticky neuchopitelné. Je dost zlé, když někdo ve svých teoriích přijímá logicky nesmyslné předpoklady. Vsaďte na takový předpoklad osud světového kapitalismu ale hraničí se zločinem. Jak to ekonomům prošlo? Jak přesvědčili svět a Nobelův výbor, že dokáží odhadovat pravděpodobnost událostí (jako je řetězec insolvencí dlužníků), které jsou podle jejich vlastního modelu neodhadnutelné?

Odpověď je třeba hledat spíš v oblasti psychologie mas než v samotné ekonomii: ekonomové dali *nevědomosti* novou nálepku a uvedli ji na trh jako určitou *formu provizorního vědění*.

Finančníci pak na této přejmenované nevědomosti postavili nové formy dluhu a vršili z nich pyramidy na základě předpokladu, že bylo odstraněno riziko. Čím silnější bylo přesvědčení investorů, tím víc peněz vydělali všichni zúčastnění, a tím lépe mohli ekonomové umlčovat každého, kdo se odvážil zapochybovat o těchto předpokladech. Tímto způsobem se staly z *toxických financí a toxického ekonomického teoretizování* dva navzájem se posilující procesy.

Zatímco Mertonové finančního světa shrabovali Nobelovy ceny a jedním dechem inkasovali pohádkové zisky, jejich kolegové setrvávající na slavných ekonomických fakultách měnili „paradigma“ ekonomické teorie. Jestliže kdysi se přední ekonomové zabývali vysvětlováním, nový trend směřoval k přelepování etiket. Podobně jako finančníci, kteří vsadili na strategii spočívající v přestrojování neznalosti za provizorní znalost a nejistoty za bezrizikové riziko, ekonomové přejmenovali nevysvětlenou nezaměstnanost (tj. zjištěnou pětiprocentní míru nezaměstnanosti, která se nechtěla hnout) na *přirozenou míru nezaměstnanosti*. Na nové nálepce bylo krásné to, že se nezaměstnanost najednou zdála být přirozenou věcí a tudíž už nepotřebovala žádné vysvětlení.

Stojí za to podívat se v tomto bodě na rafinovaný podfuk ekonomů trochu hlouběji: kdykoli nedokázali vysvětlit, proč se skutečné chování lidí odchyluje od jejich předpovědí, pak (a) dali pozorovanému chování nálepku „mimo rovnováhu“ a poté (b) přijali předpoklad, že jde o náhodné chování a že je nejlepší je také jakožto náhodné koncipovat. Dokud se dařilo tímto způsobem „odchylky“ ignorovat, model fungoval a finančníci měli zisky. Když ale zavládla panika a začal útok na finanční systém, ukázalo se, že „odchylky“ vůbec nejsou náhodné. Modely se přirozeně zhroutily společně s trhy, které pomohly vytvořit.

Každý, kdo nestranně zkoumá tyto peripetie, musí podle přesvědčení mnoha lidí nutně dojít k závěru, že ekonomické teorie ovládající myšlení vlivných lidí (v bankovníctví, hed-

geových fonděch, ve Fedu, Evropské centrální bance – vlastně všude) nebyly ničím jiným než slabě zahalenými formami intelektuálního podvodu sloužícími jako „vědecký“ fíkový list, za nímž se Wall Street pokoušel ukrýt pravdu o svých „finančních inovacích“. Tyto teorie přicházely s působivými názvy jako hypotéza efektivity trhu (EMH, efficient market hypothesis), hypotéza racionálních očekávání (REH, rational expectations hypothesis) a teorie reálného hospodářského cyklu (RBCT, real business cycle theory). Ve skutečnosti nebyly ničím víc než mocně propagovanými teoretickými konstrukcemi, jejichž matematická složitost dokázala příliš dlouho zakrývat jejich chabost.

Tři toxické teorie charakterizující myšlení establishmentu před rokem 2008

Hypotéza efektivity trhu (EMH): Nikdo nedokáže systematicky vydělávat peníze předvídáním chování trhu. Proč? Protože finanční trhy dokáží zajistit, aby běžné ceny odrážely všechny i soukromě zjištěné informace, jaké vůbec existují. Někteří hráči na trhu reagují na nové informace přehnaně, jiní nedostatečně. Takže i když se všichni mýlí, trh má vždy „pravdu“. Teorie opravdu hodná Voltairova Panglossa!

Hypotéza racionálních očekávání (REH): Nelze očekávat, že nějaká teorie lidského jednání může vést k přesným dlouhodobým předpovědím, jestliže tato teorie předpokládá, že ji lidé systematicky špatně chápou nebo ji vůbec neznají. Předpokládejme například, že by nějaký brilantní matematik vypracoval teorii blufování v pokeru a naučil by vás, jak ji používat. Taková teorie by vám byla ku prospěchu jedině tehdy, kdyby ji vaši protivníci neznali nebo špatně pochopili. Kdyby ji totiž znali, každý by s její pomocí mohl zjistit, kdy blufujete, a tím by váš bluff ztratil smysl. Nakonec byste se blufování vzdal a vaši protivníci taktéž. REH předpokládá, že takové teorie ne-

mohou dobře předpovídat chování, protože je lidé prokouknou a časem začnou narušovat jejich tvrzení a předpovědi. To určitě zní jako radikální odmítnutí povýšenosti. Teoretikové, kteří se domnívají, že rozumí společnosti lépe než průměrný člověk, nejsou podle této úvahy schopni společnost moc objasnit. Všimněte si ale, že to má háček: aby REH platila, musí být omyly lidí (když předpovídají nějakou ekonomickou proměnnou, jako je inflace, ceny obilí, cena nějakého derivátu nebo akcie) *vždy náhodné*, tj. bez jakékoli struktury, vzájemně nesouvisející, teoreticky neuchopitelné. Stačí se jen na chvílku zamyslet a uvidíme, že přijmout REH, zejména v kombinaci s EHM, znamená nikdy neočekávat recesi nebo dokonce krizi. Proč? Protože recese jsou ze své definice systematické, strukturované události. Ať udeří jakkoli překvapivě, rozvíjejí se strukturovaným způsobem, každá jejich fáze vysoce koreluje s předchozí. Jak tedy osoba věřící v EMH-REH zareaguje, když její oči a uši křičí do mozku „recese, krach, propad!“? Odpověď zní: najde uklidňující vysvětlení v RBCT.

Teorie reálného hospodářského cyklu (RBCT): Tato teorie vycházející z EMH a REH chápe kapitalismus jako dobře fungující *Gaiu*. Ponechána sama sobě zůstává harmonická a nikdy sama neupadne do nějaké krize (jako roku 2008). Může být ale „napadena“ nějakým „exogenním“ otřesem (který způsobí vměšující se vláda, svévolný Fed, ohavné odbory, arabští producenti ropy, mimozemšťané atd.), na který musí reagovat a přizpůsobit se mu. Kapitalismus reaguje účinně na endogenní šoky tak jako dobromyslná *Gaia* reaguje na srážku s velkým meteorem. Může trvat nějakou chvílku, než absorbuje rázovou vlnu, a tento proces si může vyžádat mnoho obětí, nicméně nejlepší způsob, jak se vypořádat s krizí, je ponechat to na kapitalismu a nevystavovat ho dalším šokům, které by způsobili sobectví vládní úředníci a jejich souputníci (kteří předstírají, že jim jde o obecné dobro, aby mohli sledovat své vlastní zájmy).

Abychom to shrnuli, *toxické deriváty* se opíraly o *toxickou ekonomii*, která sama nebyla ničím jiným než souborem motivovaných klamů či sebeklamů hledajících teoretické zdůvodnění; souborem fundamentalistických dogmat ochotných brát v potaz fakta jedině tehdy, když se dala přizpůsobit požadavkům této lukrativní víry. Přes své působivé názvy a technický háv byly ekonomické modely pouhými matematizovanými verzemi dojemné pověry, že trhy vždy vědí všechno nejlíp – jak v dobách pokoje, tak v obdobích zmatků.

6. Systémové selhání

Co když z Krachu nelze obviňovat lidskou přirozenost ani ekonomickou teorii? Co když k němu došlo ne proto, že bankéři byli chamtiví (i když takoví většinou jsou) nebo že používali toxické teorie (i když to nepochybně dělali), ale proto, že kapitalismus uvízl v pasti, kterou si sám vytvořil? Co když kapitalismus není „přirozený“ systém, ale zvláštní systém se sklonem k systémovému selhání?

Levice s Marxem jako svým prvním prorokem vždy varovala, že kapitalismus jako systém se snaží proměnit nás v automaty a naši tržní společnost v dystopii podobnou *Matrixu*. Čím víc se ale blíží k tomuto cíli, tím blíží se také dostává podobně jako mytický Ikarus k okamžiku své zkázy. Pak, po Krachu se (na rozdíl od Ikara) znovu sebere, opráší se a vydá se znovu stejnou cestou.

Podle tohoto závěrečného vysvětlení na mém seznamu byly naše kapitalistické společnosti zkonstruovány tak, aby vytvářely periodické krize, které se pořád zhoršují, čím víc vytláčují z produkčního procesu lidskou práci a z veřejné debaty kritické myšlení. Těm, kdo z toho obviňují lidskou lakomost, chamtivost a sobectví, Marx odpověděl, že se řídí zdravým instinktem, ale hledají na nesprávném místě; že tajemstvím kapitalismu je jeho sklon k rozporům – je schopen vytvářet

současně obrovské bohatství i nesnesitelnou chudobu, nádherné nové svobody i nejhorší formy otroctví, zářivé mechanické roboty i pustou lidskou dřinu.

Lidská vůle může být podle tohoto výkladu tajemná a záhadná, ale ve věku kapitalismu se stává spíš odvozeným činitelem než hlavním hybatelem. Tím, kdo si přisvojil roli hlavní síly utvářející náš svět včetně naší vůle, je totiž *kapitál*. Jeho z vlastního nitra vycházející energie se vysmívá lidské vůli, podnikatele stejně jako nádeníka. I když je bez života a ducha, *kapitál* – zkratka pro stroje, peníze, finanční deriváty a všechny formy krystalizovaného bohatství – se rychle vyvíjí, jako by podnikal sám pro sebe, a používá přitom lidské aktéry (ve stejné míře bankéře, šéfy i pracovníky) jako pěšáky ve své vlastní hře. Nikoli nepodoben našemu podvědomí, kapitál také dodává našim myslím iluze – především iluzi, že když mu sloužíme, stáváme se významnými, výjimečnými, mocnými. Jsme hrdí na náš vztah k němu (buď jako finančníci „vytvářející“ za jediný den miliony, jako zaměstnavatelé, na nichž závisí spousta rodin jejich pracovníků, nebo jako dělníci těšící se přednostnímu přístupu k lesklým strojům a drobtům výhod, které jsou odpírány ilegálním migrantům), přičemž zavíráme oči před tragickým faktem, že je to *kapitál*, co nás ve skutečnosti vlastní, a že jsme to *my*, kdo slouží *jemu*.

Německý filosof Schopenhauer tepal nás, moderní lidi, za to, že si namlouváme, že naše přesvědčení a jednání je podřízeno našemu vědomí. S ním se shodoval Nietzsche svým tvrzením, že všechny věci, ve které v jakémkoli okamžiku věříme, jsou nikoli odrazem pravdy, ale moci, kterou má nad námi někdo jiný. Marx vtáhl do tohoto obrazu ekonomii, když nás všechny káral za ignorování skutečnosti, že se našeho myšlení zmocnil kapitál se svým akumulačním pudem. Samozřejmě, ačkoliv se kapitál řídí vlastní železnou logikou, vyvíjí se bezmyšlenkovitě. Nikdo kapitalismus nevymyslel a nikdo ho teď, když jede na plný plyn, nemůže zcivilizovat.

Tím, že se prostě rozvinul bez něčího souhlasu, osvobodil

nás od primitivnějších forem sociální a hospodářské organizace. Zplodil stroje a instrumenty (materiální i finanční), které nám umožnily ovládnout planetu. Dal nám schopnost představit si budoucnost bez chudoby, kde už naše životy nebudou vydány na milost a nemilost nepřátelské *přírodě*. Současně ovšem tak jako příroda vytvořila stejným paušálním mechanismem Mozarta i HIV, také kapitalismus vytváří katastrofické síly se sklonem k vyvolávání nesvárů, nerovnosti, válek v cílech průmyslových odvětvích, degradaci životního prostředí a samozřejmě k finančním propadům. Jediným šmahem, takřkajíc bez ladu a skladu, vytvořil bohatství a krize, rozvoj a strádání, pokrok a zaostalost.

Je tedy možné, že Krach 2008 nebyl ničím jiným než opětovnou příležitostí k uvědomění, jak dalece jsme dovolili naší *vůli*, aby byla ujařmena *kapitálem*? Byl to náraz, který by nás měl probudit k pochopení reality, že se kapitál stal „sílou, které se musíme podřídit“, mocí, která vyvinula „kosmopolitní, univerzální energii, která láme veškeré meze a pouta a vystupuje jako jediná politika, jediná univerzalita, jediná mez a jediné pouto“¹¹

Výzva paralaxy

Hůl napolo ponořená do řeky vypadá jako ohnutá. Když se kolem ní pohybujeme, mění se úhel pohledu a z každého místa se hůl jeví odlišně. Jestliže se navíc v toku řeky mírně kýve, potom jak „realita“ „ohnuté“ hole, tak naše chápání této hole se neustále mění. Fyzikové označují tento jev slovem *paralaxa*. Používám jej zde, abych poukázal na prostou okolnost, že řada různých tvrzení o Krachu roku 2008 může být současně přesná a také zavádějící.

To neznamená popření objektivní reality hole (tj. že není vůbec ohnutá) nebo Krachu a jeho důsledku, *Krize*. Znamená to pouze to, že různá hlediska mohou všechna vést k „prav-

divým“ zjištěním, a přesto nedokáží odhalit základní *pravdu* o zkoumaném jevu. Abychom porozuměli realitě hole, potřebujeme něco, co přesahuje rozmanitá potenciální vysvětlení a pohledy. Potřebujeme teoretický skok podobný tomu, jaký dělá fyzik, skok umožňující, abychom se povznesli nad navzájem nesouměřitelná zjištění a poté přistáli na pojmovém stanovišti, z něhož je celá věc naprosto srozumitelná. Tomuto skoku říkám *výzva paralaxy*.

Vypořádat se s Krachem 2008 je jako setkat se tváří v tvář s výzvou paralaxy v její nejnáročnější podobě. Kdo by mohl věrohodně popřít, že se ekonomové a rizikovní manažeři strašně mýlili ve výpočtech systémového rizika? Je nějaká pochybnost o tom, že Wall Street a finanční sektor jako celek doopravdy pořádně ztloustl při své zákeřné chamtivosti, kvazikriminálních praktikách a finančních produktech, které měla každá slušná společnost dávno zakázat? Nebyly ratingové agentury učebnicovým příkladem konfliktu zájmů v praxi? Nebyla chamtivost velebena jako nové dobro? Nebylo vskutku donebevolajícím selháním regulátorů, že nedokázali vzdorovat pokušení, aby stáli na „správné“ straně bankéřů? Nebyly anglo-keltské společnosti náchylnější než ostatní k neoliberalnímu kulturnímu chytračení, nepůsobily jako předmostí, z něhož se do zbytku světa šířila tvrzení, že „skrupule“ jsou k ničemu a egoismus je jediná možná cesta, jediná motivace? Není snad pravda, že Krach roku 2008 postihl rozvinutý svět ostřeji než takzvané nastupující země? Dokáže někdo vyvrátit prosté tvrzení, že kapitalismus jako systém má podivnou schopnost sám si podrážet nohy?

Tak jako u prosté optické paralaxy, kde jsou všechny pohledy stejně věrohodné a závisejí na postavení pozorujícího, také zde každé z výše uvedených vysvětlení osvětluje důležitý aspekt toho, co se stalo roku 2008. Přesto s nimi nejsme spokojeni a pořád máme pocit, že opomíjíme něco důležitého, že jsme sice zahlédli řadu klíčových projevů Krachu, ale pořád nám uniká jeho podstata. Proč k němu *skutečně* došlo? A jak ho

mohla přehlédnout ta spousta silně motivovaných a technicky mimořádně zdatných pozorovatelů trhu? Jestliže to nebyla chamtivost a rozmařilost, uvolněná morálka a ještě uvolněnější regulace, co vyvolalo Krach a následnou Krizi? Je-li představa marxistů, že se vnitřní rozpory kapitalismu vždy obrátí proti němu samému, příliš jednoduchá na to, aby vysvětlila události vedoucí k roku 2008, co je zde tím chybějícím článkem?

Má obrazná odpověď zní: ke Krachu roku 2008 došlo tehdy, kdy byla vážně zraněna obluda, které říkám *Globální Minotaurus*. Dokud vládla nad planetou, její železná pěst neznala slitování, její panování bylo bezohledné. Nicméně dokud byla při plném zdraví, udržovala globální ekonomiku ve stavu *vyvažované nerovnováhy*. Skýtala určitou stabilitu. Když ale padla za obětí tomu, co muselo přijít, a upadla roku 2008 do mráкотného stavu, uvrhla svět do zvolna sílící krize. Dokud nenajdeme způsob, jak žít bez této obludy, bude na pořadu dne stále radikální nejistota, pokračující stagnace a pokračující vyostřování různých nebezpečných hrozeb.

Globální Minotaurus: první zběžný pohled

Zhroucení komunismu roku 1991 bylo závěrem tragédie s klasickým podtónem, fatálním zvratem (Aristoteles by použil termín *peripeteia*), který začal, když se vznešených záměrů revolučních socialistů zmocnili nejdřív po moci toužící fanatici, kteří pak postoupili místo neudržitelnému průmyslovému feudalismu, jenž znal jen oběti a padouchy. Naproti tomu Krach roku 2008 působil jako předklasický, více mytologický a tedy syrovější sled událostí. To je důvod, proč tato kniha nese titul, který je narážkou na období před vynálezem tragédie.

Mohl jsem jí dát název *Globální vysavač*, který by docela dobře vystihoval hlavní rys druhé poválečné fáze, zahájené roku 1971 odvážným strategickým krokem vedení USA: namísto omezování dvojího deficitu, který postupně narůstal od

konce 60. let (rozpočtového deficitu vlády USA a obchodního deficitu americké ekonomiky), se nejvyšší tvůrci politiky USA rozhodli, že jej budou úmyslně a vydatně zvyšovat. A kdo měl platit všechnen ten červený inkoust? Jednoduché: zbytek světa! Jak? Prostřednictvím permanentního kapitálového cunami, které se bez oddechu valilo přes oba velké oceány, aby financovalo dvojí deficit Ameriky.

Dva deficity ekonomiky USA tudíž fungovaly po několik desetiletí jako obrovský vysavač pohlcující přebytky zboží a kapitálu jiných lidí. I když bylo toto „uspořádání“ ztělesněním nejhrubší nerovnováhy, jakou si lze představit v celoplanetárním měřítku, a vyžadovalo to, co Paul Volcker barvitě popsal jako „řízenou dezintegraci světové ekonomiky“, vedlo nicméně k něčemu, co připomínalo *globální rovnováhu*: k mezinárodnímu systému prudce se zrychlujících asymetrických finančních a obchodních toků schopných vytvářet zdání stability a trvalého růstu.

Přední přebytkové ekonomiky světa (např. Německo, Japonsko a později Čína), poháněné dvojím deficitem Ameriky, vyráběly plným tempem zboží, které hltali Američané. Skoro 70 procent zisků dosahovaných globálně těmito zeměmi se pak vracelo zpět do Spojených států ve formě kapitálových toků směřujících na Wall Street. A co s nimi dělal Wall Street? Okamžitě je proměňoval na přímé investice, akcie, nové finanční instrumenty, nové i staré formy půjček a v neposlední řadě na „malou domů“ pro samy bankéře. Nahlíženo tímto prizmatem se všechno zdá srozumitelnější: vzestup financionalizace, triumf chamtivosti, ústup regulátorů, nadvláda anglo-keltského modelu růstu. Všechny tyto jevy typické pro onu éru se najednou jeví jako pouhé vedlejší produkty masivních kapitálových toků nutných pro krmení dvojího deficitu Spojených států.

Je jasné, že výraz „globální vysavač“ by byl přesným popisem tématu této knihy. Jeho skromný původ ze světa domácích přístrojů by se mohl ukázat jako marketingová nevýhoda, ale neměl by ho diskvalifikovat jako takového. V symboličtější

rovině by ovšem nenavozoval spojení s dramatickými, skoro mytologickými aspekty mezinárodního systému, který ovládal klopotný život nás všech až do osudného roku 2008 – systému příliš nestabilního na to, aby vydržel natrvalo, ale současně pomáhajícího po desetiletí udržovat globální klid, systému založeného na neustálém přítoku tributu z periferie do imperiálního centra. Díky tomuto tributu se neustále navzájem posiloval na jedné straně dvojí deficit USA, na druhé pak poptávka po zboží a službách přebytečných zemí.

To byly rysy globální obludy řvoucí od raných 70. let až skoro do včerejška. Myslím, že jim lépe odpovídá metafora Minotaura než metafora připomínající domácí práce.

I jen zběžný pohled na tento starobylý mýtus (viz box 1.1) potvrzuje jeho vhodnost jako příběhu o mocenské nerovnováze stabilizované a udržované jednostranným tributem; o hegemonské moci uplatňující svou autoritu v dalekém zámorí a působící jako ručitel všeobecného míru a mezinárodního obchodu výměnou za pravidelný tribut, z něhož byla živena obluda v jeho nitru.

V tomto mlžném světě krétského mýtu byla obluda smutnou, nemilovanou, krutou kreaturou a tributem byli mladí lidé, jejichž obětování zajišťovalo těžce získaný mír. Aby skončilo její panování, musel odvážný princ Theseus vykonat nebezpečný čin – zabít Minotaura, a tím zahájit novou postkrétskou éru. V našem komplikovanějším světě nebyl žádný takový heroismus zapotřebí. Roli obludy hrál dvojí deficit Ameriky a tribut dostal podobu přicházejícího zboží a kapitálu. Pokud jde o konec Globálního Minotaura, přišel náhle, bez toho, že by se za obludou vypravil nějaký fyzický aktér. Potenciálně osudná rána byla zasazena zbabělým, spontánním zhroutilím bankovního systému. I když byl úder stejně dramatický a nepochybně ukončil druhou poválečnou fázi globálního kapitalismu, nová éra umíněně odmítá ukázat svou tvář. Dokud to neudělá, zůstaneme všichni ve stavu *aporie* vyvolaném rokem 2008.

Box 1.1 Krétský Minotaurus

Minotaurus je tragická mytologická postava. Jeho příběh je plný chamtivosti, odplaty bohů, pomsty a utrpení. Je také symbolem specifické formy politické a ekonomické rovnováhy propojující velmi odlišné a vzdálené země, jakož i svízelného geopolitického balancování ukončeného zabitím obludy, jež otevřelo novou éru.

Podle hlavní varianty tohoto mýtu krétský král Mínos, nej-mocnější vládce své doby, požádal Poseidóna o nádherného býka jako znak božské přízně a zavázal se, že býka obětuje na bohovu počest. Poseidón mu vyhověl, ale Mínos se lehkomy-slně rozhodl býka ušetřit, okouzlen jeho krásou a ladností. Bohové, kteří nikdy neopomenou využít dobrou záminku ke strašlivé pomstě, zvolili pro Mínose zajímavý trest: s použitím zvláštních dovedností Afrodíty způsobili, že po býkovi zatoužila jeho manželka královna Pasifaé. Pomocí různých pomůcek vy-robených geniálním inženýrem Daidalem dokázala Pasifaé otě-hotnět a výsledkem tohoto kratičkého spojení byl Minotaurus, napůl člověk a napůl býk. (Minotaurus v překladu znamená „Mínův býk“, z řeckého taurus, „býk“.)

Když Minotaurus rostl a byl stále divočejší, král Mínos při-kázal Daidalovi, aby postavil labyrint, obrovské podzemní blu-diště, do něhož pak Minotaura zavřeli. Protože se nemohl ži-vit normální lidskou potravou, musel dostávat lidské maso. To poskytlo Mínoovi výbornou příležitost k pomstě Athéňanům, jejichž král Aegeus, který neuměl prohrávat, nechal zabít Míno-ova syna, vítěze všech závodů a soutěží na Panathénských hrách. Po krátké válce s Athénami byl Aegeus donucen posílat na Krétu každý rok (podle jiné verze každých devět let) sedm mladých chlapců a dívek, které pak Minotaurus sežral. Takže podle tohoto mýtu byl v tehdy známých zemích zaveden jistý *pax cretana* na základě pravidelného zahraničního tributu, kter-ý zajišťoval Minotauru dobrou výživu.

Podle historiků mínojská Kréta byla ekonomickým a poli-tickým hegemonem egejské oblasti. Slabší městské státy jako Athény musely na znamení své podřízenosti platit Krétě pravi-delný tribut. Jeho součástí mohly být zásilky mladých lidí, kteří pak byli obětováni kněžími nosícími býčí masky.

Vraťme se do říše mýtu. Minotaura později zabil Theseus, syn athénské krále Aegea, což symbolizovalo osvobození Athén od krétské nadvlády a úsvit nové éry.

Aegeus dovolil synovi jen nerad, aby se vydal na Krétu s tak nebezpečným posláním. Požádal Thesea, aby předtím, než vypluje zpět do Pirea, vyměnil původní smuteční černé plachty své lodi za bílé jako znamení, že výprava byla úspěšná a že se vrací z Kréty jako vítěz. Bohužel ale Theseus ovládnutý radostí nad tím, že zabil Minotaura, na tuto výměnu zapomněl. Když Aegeus zahlédl zdaleka černé lodní plachty a pomyslel si, že jeho syn zahynul v Minotaurových spárech, vrhl se do moře a utonul. Tím dal své jméno Egejskému moři.